

PARFIYADA ZARDUSHTIYLIK VA MITRIZM MASALALRI XORIJIY TADQIQOTLAR NIGOHIDA

Rahimjonov Fayozbek Mirkomil o'g'li

Farg'ona davlat universiteti talabasi

rahimovfayozvbek08@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Parfiya davlatining dini, boshqa dinlarning amal qilinishi jarayonlari, o'zaro birikuv xolatlari, Zardushtiylk va mitrizmning din sifatidagi o'rni hamda ro'li kabi masalalar xorijiy tadqiqotchilar nigohida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: din, madaniyat, me'morchilik, san'at, zardusht, mitrizm.

ABSTRACT

In this article, issues such as the religion of the Parthian state, the processes of implementation of other religions, the cases of mutual integration, the place and role of Zoroastrianism and Mithraism as religions are analyzed from the point of view of foreign researchers.

Key words: religion, culture, architecture, art, Zoroastrianism, Mithraism.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Hozirgi globallashgan zamonda tarixning turli masalalarini o'rganish ustuvor masala sifatida talqin qilinmoqda, xususan tarixiy tajribalarning keng miqiyosda bilish, ulardan kerakli xulosalarni chiqarilishi esa o'z navbatida ushbu soha vakillari uchun eng kerakli unsur hisoblanadi. Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev: "Milliy ma'naviyatimizni rivojlantirish, uni xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz hayotiga singdirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati juda katta. Afsus, bu fanlar rivoji zamondan ortda qolmoqda. Xususan, biz uchun nihoyatda dolzarb bo'lgan tarix fani ham bundan mustasno emas. Tarixga oid ilmiy tadqiqot ishlari asosan bayonchilik, publitsistik usulda olib borilmoqda. Natijada, olis va yaqin o'tmishimizdagi ko'pgina voqealar mohiyati, ularni yuzaga keltirgan omillar va tarixiy qonuniyatlar ochilmasdan qolmoqda" – deb ta'kidlaydi[1:464]. Darhaqiqat Parfiya davlatining tashkil topishi hamda rivojlanish bosqichlarida o'zbek tarixini ham bezab o'tganligi ushbu ishning dolzarb hamda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS)

Ushbu ilmiy ishimiz doirasida biz Xorijiy adabiyotlarning ayrim nashrlaridan foydalangan holda mavzuyimizning mohiyatini ochib berishga harakat qilamiz hamda ish doirasida asosan o'zbek o'quvchilari uchun holisona fikrlarimizni taqdim etib boramiz. Mavzuning mohiyatini ochishda asosan Oxford University press nashri tomonidan tavfsiya etilgan mavzuga oid adabiyotlardan foydalanamiz.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Parfiyaliklar zaiflashgan Salavkiylar imperiyasini egallash uchun Markaziy Osiyo dashtlaridan janubga, Quyi Yevroosiyoning sharqiy-g'arbiy madaniy yo'lagiga ko'chib o'tganlarida, ular antropomorf dinlar bilan aloqaga kirishdilar. Salavkiylar ham o'zlaridan oldingi forslar kabi diniy bag'rikenglikni namoyon etganlar. Boshqalarga o'z an'alariga amal qilish uchun ruxsat berish bilan birga, Salavkiylar qadimgi dunyoda keng tarqalgan ta'sirga ega bo'lgan xudolar panteonini saqlab qolishdi. Parfiyaning birinchi shohi Arsak I (miloddan avvalgi 247-217-yillar hukmronligi) sharqda salavkiylar hukmronligi bo'yinturug'ini tashlaganidan so'ng, parfiyaliklar oxir-oqibat g'arbdagi salavkiylar tomonidan kuchliroq bo'lgan hududlarni egallab olishdi. Shu bilan ular yunonlar bilan bevosita aloqaga kirishdilar.

Ulardan oldingi salavkiylar singari, parfiyaliklar ham yunonlarga o'zlarining urf-odatlariga ruxsat berishgan (hech bo'lmaganda birinchi navbatda) hatto ularning urf-odatlarini qabul qilgan. Dastlab, Parfiya e'tiqod tizimi birinchi navbatda olov, yer, osmon va quyosh elementlariga sig'inish bo'lar edi. Yunon xudolari bu elementlarni saqlab qolishgan bo'lsa-da, ular insoniy xususiyatlar bilan yanada aniqroq singdirilgan. Shunday qilib, yunon quyosh xudosi Apollon o'z aravasi bilan quyosh traektoriyasini boshqarganidek, Hestia o'choq va olovni o'ziga xos xususiyatiga aylantirdi. Poseydon to'lqinlar ustidan hukmronlik qilar ekan, Aresning mulki urush, Zevsning mulki esa osmon va hokazo. Shunga qaramay, G'arbiy Parfiyada elementlar - daryolar, ko'llar, quduqlar, daraxtlar, dengiz va toshlar hali ham hurmatga sazovor edi. Shu bilan birga, imperiyaning boshqa qismlarida bobilliklar Ishtarni hurmat qilishgan va Mesopotamiyadagi yahudiylarning anklavi bo'lgan Bel Yahvega sig'inardi, Xatrada quyosh va oy xudolari ulug'lanar edi va Xristianlik Parfiya davrining oxiriga kelib Dajlaning sharqida mustahkamlandi. Biroq, yunon panteonidan tashqari, Parfiya davrida eng keng tarqalgan ikkita e'tiqod tizimi zardushtiylik va mitraizm edi[2:15].

MUHOAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Gerodot skiflar sig'inadigan sakkiz xudo haqida gapiradi. Barri Kanlif ta'kidlaganidek, "U bularni yunoncha ekvivalentlarini berib nomlaydi. Uning taqdimotidan ko'rinib turibdiki, uchta daraja tan olinishi kerak" (167). Birinchi o'rinda Tabitha/Tabiti (Gestia) joylashgan. Ikkinchisida Papaeus (Zevs) va Api (Ona Yer).

Uchinchi darajaga Goetosyrus (Apollon) va Argimpasa (Aphrodita) kiradi. Gerodot ularning skifcha nomlarini o‘tkazib yuborgan bo‘lsa-da, to‘rtinchi o‘ringa Gerkules , Ares va Poseydon kiradi. Skiflar va boshqa hind-eron xalqlari uchun panteonning boshida joylashgan Tabita olov va o‘choq ma‘budasi hisoblanadi. Tabita, shuningdek, shohning himoyachisi bo‘lib xizmat qilgan, u ko‘pincha u va odamlar o‘rtasida shafloatchi bo‘lib xizmat qilgan. Tabitha muqaddas qilgan Qirollik o‘chog‘idir[3:16].

Forsdan Salavkiylar va Parfiya hukmronligi davrida saqlanib qolgan va Sosoniylar imperiyasi bilan qayta tiklanishi mumkin bo‘lgan e‘tiqod tizimlaridan biri zardushtiylik edi. Ehtimol, sharqiy Forsdan bo‘lib, uning asoschisi Zardusht dastlab xudo Ahura Mazda boshchiligidagi politeistik e‘tiqod tizimining ruhoniysi bo‘lgan . Bir kuni Axura Mazdadan yuborilgan yorqin samoviy mavjudot Zardushtga daryo bo‘yida paydo bo‘lib, unga faqat bitta xudo borligini, dono yaratilmagan Axura Mazda borligini aytdi. Yaxshilik va yovuzlik ilohiyotini o‘zlashtirgan holda, izdoshlar asosiy yaxshilik bilan hayot kechirishlari kerak edi: yaxshi fikrlarni o‘ylash, to‘g‘ri so‘zlarni aytish va yaxshi ishlarni qilish bu dinning ahkomi hisoblanar edi. Zardushtiylik hayvonlarni qurbon qilishdan voz kechib, doimiy ravishda yonib turgan olovli qurbongohlarni yoqib turishgan. Dinning markazi olov edi [4:120].

Masalan, Bag‘dodning janubi-sharqidagi Nippurda avestacha nomlar (avestan tili zardushtiylik bitiklari) va parfiya ostrakasida yozilgan kalendar paydo. Shunga o‘xshash nomlar Eron Kurdistonidagi Avromanning Parfiya huquqiy hujjatida ham topilgan. Olovli qurbongohlar tasvirlangan boshqa Parfiya tangalari ham hech bo‘lmaganda zardushtiylik diniy amaliyotini qadrlashni aks ettiradi. Qizig‘i shundaki, zardushtiylik Mitrani Yazata yoki Axura Mazda bosh xudosi sifatida o‘z ichiga olganligi sababli, parfiyaliklar o‘zlarining Mitraga moyilligini rivojlantirgan ko‘rinadi [5:15].

Miloddan avvalgi 2000-1500 yillar oralig‘ida oriy qabilalari rus dashtlaridan janubga, Hindiston va Eronga kirib borishdi. Ular o‘zlari bilan olib kelgan xudolardan biri Mitra edi. Mitra (yoki Mitra) Hindistonda o‘zini namoyon qilgani va Rig Vedada maqtovga sazovor bo‘lganligi sababli , uning shon-shuhrati butun Evroosiyo bo‘ylab tarqaldi. Taxminan bir vaqtning o‘zida zardushtiylik Mitra va boshqa xudolar bilan birga tarqaldi va miloddan avvalgi 5-asrga kelib, zardushtiylik Mitraning fazilatlarini ulug‘laydi, chunki u Ahura Mazda ostida ko‘tarilgan. Parvaneh Pourshariati Parfiya nuqtai nazarini quyidagicha izohlaydi:

To‘g‘ri, “Avesto” muqaddas kitobining birinchi kodifikatsiyasi parfiyaliklar hisobiga to‘g‘ri keladi. Ular taqvimlarida zardushtiylikning muqaddas oylaridan ham foydalanganlar. Ehtimol, ba‘zi Parfiya sulolalari pravoslav zardushtiylik bo‘lgan. Ammo yangi dalillar, shuningdek, bizda mavjud bo‘lgan ba‘zi ma‘lumotlarni qayta

ko‘rib chiqish, Mitraga sig‘inish an‘anaviy Parfiya hududlarida eng keng tarqalgan topinish oqimi bo‘lganligini tasdiqlaydi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Iskandar Zulqarnayn vafotidan keyin yuzaga kelgan davlat asoschis bo‘lmish Salavka hokimiyatining yemirilishi hamda Parfiya uchun yakdil davlatning tashkil topish asoslari mustaxkamlangandan keyin yagona Parfiya davlati tashkil topdi. Salavkiylar garchan qanchalik kuchli bo‘lmasin ularning zaiflashuvi tabiiy edi. Chunki juda katta hududlarni egallagan Salavkiylar davlati bundayin keng hududlarni nazoratda ushlashi, bir vaqtning o‘zida yon atrofidagi kuchli davlatlarga qarshi tura olish imkoniyatiga ega bo‘lguchalik kuchni o‘zida jamlamaganligi ham uning parchalanish omillaridan biri bo‘ldi desak mubolag‘a bo‘lmas. Parfiya davlatiga asos slogan parnilar turkiylarga xos bo‘lgan jangovorlik salohiyatiga ega ekanligi ularning keng hududlarga cho‘zilgan yaxlit Parfiya imperiyasining tashkil topishig sabab bo‘ldi. Imperiyaning madaniy salohiyati esa mukammal hamda qorshiq edi ammo bu uning hududining kengligi, turli millatlarning bir-biriga toqat qilganliklarini anglatadi. Shuningdek din haqida gap ketar ekan. Parfiya o‘z navbatida Imperiya bo‘lsa, bunda turli madaniyat, millat, ellat va din vakillari yashashligi albatta tabiiy holat xisoblanadi. Diniy bag‘rikenglikning yuqor darajada yo‘lga qo‘yilganligi, har bir ellat va millatning madaniyatlari hurmat bilan qaralganligi ilk demokratik unsurlarning shakllanish payti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Mirziyoyev, Sh.M.(2021). Yangi O‘zbekiston strategiyasi. O‘zbekiston.
2. Curtis, V.S.(2007). The Iranian Revival in the Parthian Period. Tauris.
3. Mellor, R (2012). The Historians of Ancient Rome. Routledge.
4. Adalian, R.P.(2010). Historical Dictionary of Armenia. Scarecrow Press.
5. Bagnall, R.S.(2012). The Encyclopedia of Ancient History. Wiley-Blackwell.
6. Campbell, B.(2017). The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World. Oxford University Press.
7. Chahin, M.(2018). The Kingdom of Armenia. Routledge.
8. Hornblower, S. (2012). The Oxford Classical Dictionary. Oxford University Press.